

Brief aan Sharida

Evert Bisschop Boele, 21-3-2019

Deze brief werd voorgelezen in het kader van de ‘Perron 18’-werkveldbijeenkomst op 21 maart 2019 van Kunsteducatie Noorderbreed, het samenwerkingsverband van de opleidingen en onderzoekers kunsteducatie van de Hanzehogeschool Groningen¹. Het thema van de bijeenkomst was ‘Inclusiviteit’.

Beste Sharida,

Hoe gaat het met je? Ik hoop dat je me nog herinnert: je muzikleraar aan Scholengemeenschap Reigersbos, ergens eind jaren tachtig. 1987, om precies te zijn. Ik was koud afgestudeerd, een jaar of 23, verhuisde van Maastricht naar Amsterdam en werd muzikleraar op die middelbare school in de Bijlmer. En meteen ook mentor van een tweede klas mavo/havo. Jij zat in die klas. Een multiculturele klas, zoals we toen zeiden, met 40 procent kinderen van Surinaamse afkomst, 40 procent Nederlands, en twintig procent ‘overig’.

Want zo dachten we toen. Kinderen kwamen uit culturen. Culturen waren min of meer homogeen, en aan culturen kon je eigenschappen toeschrijven die terug te vinden waren in de leden van die cultuur. Dus moest je als docent kennis hebben over die culturen. Over de positie van de vrouw, over eten en feesten, over religie, over muziek. Zodat je die kinderen uit andere culturen recht kon doen.

In de wetenschap – de antropologie voorop – wist men ook destijds allang dat cultuur niet zo werkt. Culturen zijn geen dingen, zei Fredrik Barth al in 1969². Cultuur is een menselijke activiteit – cultuur is ‘boundary construction’. En denken in termen van multiculturaliteit en multicultureel onderwijs deed precies dat: grenzen bedenken, hokjes maken.

In een van de eerste lessen die ik gaf zat jij ergens op de tweede rij. En elke keer als mijn blik langs jou gleed, begon je als een razende te knippen met je ogen. Je had lange wimpers, en had al lang ontdekt dat het gebruik van mascara het effect van dat geknipper enorm versterkte. “Kijk, hier ben ik,” zeiden je wimpers. “Ik ben een mooi meisje, en ik probeer indruk te maken op een veel te jonge en veel te aardige muziekdocent.” Ik wist, gelukkig, wel beter – maar het is me altijd bijgebleven. Vooral ook omdat in dat moment allerlei zaken die met onderwijs te maken hebben door elkaar heen speelden: hiërarchieën tussen docenten en leerlingen; hiërarchieën tussen mannen en vrouwen; en ook: de irrelevantie van het feit dat jij een Hindoestaans-Surinaamse achtergrond had, en ik een Friese. We begrepen elkaar prima.

¹ Opleiding Docent Beeldende Kunst & Vormgeving (Academie Minerva); opleiding Docent Muziek (Prins Claus Conservatorium); Opleiding tot leraar basisonderwijs (Pedagogische Academie); Master Kunsteducatie (i.s.m. NHL Stenden Hogeschool); Onderzoeksgroep Kunsteducatie (Kenniscentrum Kunst & Samenleving).

² Fredrik Barth, *Ethnic groups and boundaries: The social organization of culture difference*. Oslo: Universitetsforlaget, 1969.

Vanaf dat moment, Sharida, en waarschijnlijk al daarvoor, begon mijn worsteling met begrippen als ‘cultuur’, ‘diversiteit’, ‘identiteit’, ‘de ander’. Die worsteling zal wel niet meer over gaan, en ik geloof ook niet dat die gaat leiden tot een antwoord. Ik geloof überhaupt niet in antwoorden. Dat klinkt misschien wat raar uit de mond van de wetenschapper die ik dan uiteindelijk toch maar ben geworden. Maar ik ben niet van het naïeve soort dat vindt dat de wetenschap een uitzonderlijke positie in de samenleving inneemt omdat zij de antwoorden geeft. Ik geloof eerder dat onderzoek vragen articuleert, en manieren van denken oefent. Maar dat is een ander verhaal.

Die worsteling, Sharida, heeft wel altijd het karakter gehad van onze ontmoeting die ik net beschreef. Een heen-en-weer tussen de abstracte noties die wij hanteren om ons tot de wereld te verhouden, en de hele concrete manier waarop wij ons leven leiden. Samen met anderen, samen met de dingen, samen met de woorden, de gevoelens, de emoties, de houdingen, de geschiedenissen, de plannen, de dromen waaruit onze wereld bestaat. Als ik je dus zometeen iets ga schrijven over het begrip ‘idio-cultuur’, moet je vooral niet denken dat ik met een theoretisch en abstract spelletje bezig ben. Ik probeer met die term iets te zeggen over het leven – het volle leven dat wij allemaal moeten en willen leiden en dat zo onbegrijpelijk en fascinerend is.

Terug naar 1988. Daar zat ik, op een ‘superdiverse’ school, en ik begon daarover na te denken, en te studeren, en te schrijven. Ik studeerde etnomusicologie, en ontdekte de muziek van de hele wereld – de wereldmuziek, zoals dat toen heette. Ik speelde gamelan, ik nam les op de Arabische luit – de ‘ud. Ik studeerde af op muziek van de Marokkaans-Nederlandse groep Weshm. Ik verdiepte mij in ‘andere culturen’ en hun muziek, en in de geschiedenis van ons denken over cultuur in het onderwijs. Van monocultureel via bicultureel, multicultureel en intercultureel tot transcultureel onderwijs; ik kende de auteurs en kon de verschillen uitleggen, al moet ik eerlijk zeggen dat het begrip ‘transcultureel’ altijd toch een soort van black box is gebleven.

En ik kon haarfijn uitleggen waarom de gebruikte muziek in de muzikles veel diverser moest zijn dan ze was, en daar schreef ik boekjes over en, met anderen, voorbeeld-lesmateriaal³. En ondertussen stond ik voor die klassen; eerst op de school waar wij elkaar ontmoetten, Sharida, later op allerlei conservatoria. En het kwam niet goed samen; want ik had het gevoel dat ik met al die anderen wel ‘over’ cultuur kon praten, maar dat ik nooit het gevoel had dat het ook ‘over’ hen ging. En dat is raar, want als cultuur niet over concrete mensen gaat, dan is er iets grondig mis.

Ik zou je nu graag een anekdote willen vertellen over een Eureka-moment waarin ik tot het inzicht kwam dat alles anders was. Een equivalent van de anekdote over jouw gewapper met je wimpers, zeg maar. Maar die anekdote is er niet. In plaats van plotseling inzicht vond er in mij een langzaam sudderen plaats, dat minstens zo gevoed werd door mijn alledaagse leven als door mijn geneus in boeken en theorieën en mijn gegoochel met begrippen.

³ Bijvoorbeeld: Evert Bisschop Boele. *Niet-westerse muziek in de basisvorming. Bouwstenen voor intercultureel onderwijs*. Den Bosch: KPC-groep, 1997; Rinze van der Lei (red.), Evert bisschop Boele, Ria Hurkens, Vincent Lamers, *Música mundial! Multiculturele muziklessen voor de basisschool*. Enschede: SLO, 1999.

Een idee rijpte; een idee dat cultuur niet ‘iets’ is dat mensen beïnvloedt of waar mensen deel van uitmaken, maar dat cultuur iets is wat je doet. Fredrik Barth zei dat al – cultuur is het construeren van grenzen. Veel later kwam ik in de Theory of Practice een prachtige definitie van cultuur tegen: “onze gedeelde en betwiste manieren van doen en van spreken”⁴. Cultuur is wat we doen – inclusief al ons gepraat, want ook praten is gedrag; en cultuur is waarover we het eens zijn en ook waarover we het oneens zijn. Cultuur is dynamisch en hybride; cultuur is geworteld in onze geschiedenissen en wordt vormgegeven in onze alledaagse creativiteit.

Hoe dat dan werkte werd voor mij prachtig beschreven in een wat obscure variant van de sociale wetenschap die de etnomethodologie heet⁵. Een onleesbare variant; de schrijfstijl van de uitvinder, Harold Garfinkel, wordt wel omschreven als “Martin Heidegger naar het Engels vertaald door Google Translate”. De etnomethodologie beschrijft hoe het dagelijks leven bestaat uit het voortdurend gezamenlijk bouwen, in onze meest triviale interacties, aan een begrijpelijke wereld. We doen dat op basis van onze eigen verwachtingen, en van onze verwachtingen van andermans verwachtingen, inclusief hun verwachtingen over onze verwachtingen. Ben je er nog, Sharida? Wat ik eigenlijk probeer te zeggen: we proberen uit alle macht, op grond van onze eerdere ervaringen, onze koers te vinden in deze wereld; en dat doen we samen met al die anderen in onze omgeving, voortdurend.

En toen struikelde ik over het begrip ‘idio-cultuur’. Ik zal je de herkomst van het woord besparen, ook al komen daar Amerikaanse baseballteams in voor⁶, en een hoogleraar die de connectie legt tussen idiocultuur, idiosyncrasie, idiolect en idiotie⁷. Ik zal kort proberen uit te leggen waarom ik graag met dat begrip werk. En ik zal uitleggen waarom dat in het onderwijs, en in het kunstonderwijs, van belang zou kunnen zijn.

In het woord idiocultuur zit het onderdeel ‘idio’ en het onderdeel ‘cultuur’. Idio verwijst naar het individuele – naar het idiosyncratische, het hele specifieke. Het woord cultuur verwijst naar het sociale – naar alles wat je hebt meegekregen in je leven van anderen; naar de manier waarop wij ons in de wereld bewegen door middel van onze gedeelde en betwiste manieren van doen en van spreken.

Ieder mens is haar eigen idiocultuur, Sharida. In de term vervalt het onderscheid tussen het ik en de wereld, tussen het individu en de samenleving, tussen de psychologie en de sociologie. Ieder individu is ten diepste sociaal; en onze sociale wereld is uiteindelijk niets meer dan een poging tot samenspel van al die idiosyncratische individuen. Wat de term met mij doet is twee-in-een: het wekt mijn nieuwsgierigheid naar jou én naar hoe je geworden bent wie je bent. Naar je geschiedenis. Naar je context. Naar je woorden, gevoelens,

⁴ Ontleend aan Andreas Reckwitz, *Das hybride Subjekt; Einde Theorie der Subjektkulturen von der bürgerlichen Moderne zur Postmoderne*. Weilerswist: Velbrück Wissenschaft, 2006.

⁵ Zie Harold Garfinkel, *Studies in Ethnomethodology*. Cambridge: Polity Press, 1984 (1967).

⁶ Gary Fine, Small groups and culture creation: The idioculture of little league baseball teams. *American Sociological Review* 44/5 (1979).

⁷ Susan Crafts, Daniel Cavicchi, Charles Keil and the Music in Daily Life project, *My music*. Hanover: Wesleyan University Press, 1993.

emoties, houdingen, geschiedenissen, plannen, dromen – en naar waar ze vandaan komen en waar ze naartoe willen.

Idioculturaliteit is dus een manier van naar de wereld kijken. Een manier van naar anderen kijken. Een manier van naar jou kijken, als je wilt. Zodat je niet alleen een Hindoestaans-Surinaams meisje ziet, of een potentiële havoleerling, of een knap pubermeisje dat de mascara ontdekt heeft. Maar Sharida – die dat allemaal tegelijk is, en nog veel meer.

Als je zo naar de wereld kijkt, kijk je ook zo naar de klas die je lesgeeft, naar de studenten die je begeleidt. Voor je zit geen groep; er zitten geen verschillende culturen in één klas; en trouwens ook geen sekses of 'genders', en geen lichamelijke of psychische afwijkingen van de norm. Geen cito-scores, en geen diagnoses van dyslexie en adhd. Er zitten individuen voor je, met geschiedenissen, achtergronden, contexten, eigenschappen.

Als ik vanuit die hoek naar lesgeven kijk, dan is dat niet meer dan een ontmoeting tussen idioculturen waarin we gezamenlijk proberen onze situatie zo te manipuleren dat er mogelijkheid tot ontwikkeling en groei ontstaat. Waarin ik jou, op de een of andere onbeholpen manier, de vraag stel wie je bent en wie je wilt zijn; waarin ik jou op sporen zet van wie je ook zou kunnen zijn of worden; en waarin ik jou, naast de structuur en de ondersteuning die bij onderwijs hoort, ook heel veel ruimte bied.

En als ik dan naar de kunsten kijk, dan zie ik het belang van al dat gedans, getheater, geteken, geschilder, gezang en gespeel, gekijk en geluister in het leven van alledag. Dan zie ik hoe juist in de kunsten die idioculturaliteit gevierd wordt, voortdurend op allerlei manieren aan de wereld verbonden wordt, en steeds weer gebruikt wordt om onze relatie met die wereld vorm te geven. Ik zie de potentie en de rijkdom. Ik zie de variëteit, de eindeloze verschijningsvormen daarvan – van het zigeunerjongetje met de traan tot Damien Hirst, van Bach tot het shantykoor. En ik gun ieder kind dat het ontdekt hoe kunst haar idiocultuur kan verrijken. Waarbij de keuze voor ofwel het zigeunerjongetje ofwel Bach mij eigenlijk koud laat.

Ach Sharida, dat is allemaal natuurlijk ook maar een manier van praten. Ik probeer die te delen, maar ik realiseer me dat het betwisten ervan erbij hoort. En ik vraag me af hoe deze manier van praten omgezet kan worden in manieren van doen – en ik weet het gewoon niet. En ik wil het geloof ik ook niet weten. Want ik ben niet geïnteresseerd in receptenboekjes. Ik ben geïnteresseerd in idiocultuur – en dus ook in de idiocultuur van de docent die ik was en die ik ben, en van al die andere docenten. En van de manier waarop ieder van ons, in zijn of haar context, vanuit zijn of haar idiocultuur, probeert op een betekenisvolle manier in de wereld te staan, met al die idioculturele leerlingen.

Sharida, ik merk dat ik steeds meer ga klinken als een soort Gert Biesta. Voor je het weet ga ik de lofzang van de subjectivering zingen⁸. Dat lijkt me te ver gaan voor deze brief, en de brief wordt ook te lang zo. Ik zou nog wel willen schrijven over de morele en ethische grondslagen van ons handelen; over macht en onmacht, en hoe we ervoor kunnen zorgen

⁸Zie voor een korte inleiding Gert Biesta, What is education for? On good education, teacher judgement, and educational professionalism. *European Journal of Education* 50/1, 2015.

dat het onderdeel 'cultuur' van de idiocultuur niet zodanig wordt vormgegeven dat er allerlei onterechte ongelijkheid onze samenleving binnensluipt, iets wat voortdurend gebeurt en wat óók in de kunstwereld gebeurt. Wat dat betreft is de kunstwereld niet uitsluitend een oase van schoonheid en gelijkheid, maar ook een arena waarin soms op de lelijkste manieren de macht van de sterkste aan het woord is.

Maar dat doen we een andere keer. Ik weet niet eens wat je nu doet, wie je geworden bent, wat muziek in jouw leven betekent. Schrijf me terug, en laat me dat weten. Vergeet al dit geschrijf maar. Laat me weten wat je doet, wie je bent, wat je hoopt – dan laat ik je dat ook weten. Dan zal ik je vertellen over het belang van Johnny Cash en van Bob Dylan voor mij. Over waarom ik een shantykoor heb onderzocht en voor dat onderzoek er ook lid van ben geworden. En waarom ik nu, nu het onderzoek klaar is, mijn lidmaatschap niet meer op wil zeggen.

Van idiocultuur tot idiocultuur. Van mens tot mens zeg maar. Zo simpel is het eigenlijk.

Sharida, ik groet je!

*Evert Bisschop Boele is lector Kunsteducatie aan de Hanzehogeschool Groningen en bijzonder hoogleraar 'Betekenis van Cultuurparticipatie' aan de Erasmus Universiteit Rotterdam.
Contact: e.h.bisschop.boele@pl.hanze.nl.*